

společnosti i od vlastní společenské skupiny, o subjektivizmu a pozicích izolace. Rosenmayr výslovně zdůrazňuje, že materiál získaný jeho sociologickým výzkumem podobná stanoviska nijak nepotvrzuje.

Na výzkumný mezičlánek o vztazích učňů mimo rodinu navazuje druhé hlavní téma, které se týká *volného času* rakouských mladých dělníků. O výsledcích pojednává 4. kapitola druhého dílu Rosenmayrový knihy. Jde zde však zdaleka o komplexní postižení využití volného času mladistvých učňů. Výzkumníkům zájem se soustředil pouze na některé více méně nahodile volené okruhy činnosti a zájmu mládeže ve volném čase. Vedle celkového časového rozdělení dne šlo o zkoumání volného času věnovaného vycházkám, návštěvám kin, restaurací, kaváren a tančičen, sportovní činnosti a též způsobům, jakými jsou tráveny neděle. Autor vychází při formování výchozí hypotézy z existence vzájemných vazeb mezi rodinným prostředím a způsobem, jak mladiství tráví svůj volný čas. Hypotézu nakonec ověřuje a dodává, že na základě rozborů výsledků výzkumu volného času nelze si vytvořit žádnou jednostrannou představu ani o mládeži pracovní přetížené, avšak ani o mládeži s nadbytkem volného času. V souvislosti s vyhodnocováním zjištění o volném čase se před autorem znovu vynořuje objektivní potřeba řešit v současné kapitalistické společnosti problém dalšího vzdělání, a to jak všeobecného, tak i odborného. Ačkoliv autor zkoumání tohoto problému původně nepředpokládá, sama objektivní empirická data ho na konec tlačí k tomu, aby si posléze položil v souvislosti s výzkumem volného času mladých dělníků dvě vážné otázky. Za prvé — jaká je fyzická a duševní kondice mladého dělníka po návratu z práce a zda je vůbec schopen soustředit se na další vzdělávání nebo přijímání kulturních hodnot. Za druhé — jak dalece základní škola vytváří předpoklady a potřebu k dalšímu sebevzdělávání při zaměstnání.

Rozsah naší informace nedovoluje zabývat se výsledky zkoumání volného času rakouských učňů šířeji a konečně ani výsledky této části výzkumu nejsou vzhledem k nahodilému výběru zájmové činnosti a též v důsledku interpretace pro nás dostatečně reprezentativní a instruktivní. Právě v důsledku omezené reprezentativního výběru náplně volného času naráží autor na potíže negovat na základě svých empirických zjištění další variantu Schelského teze o skeptické generaci. Jde o růst tzv. „privatizmu“ mládeže a o tendenci zistitných vztahů mladého člověka ke svým přátelům. Tento více méně kapitalistickým společenským vztahům imanentní společenský stereotyp — Schelským tušený, ale nevysvětlený — není nakonec empirickými daty a závěry Rosenmayra nijak vyvrácen.

Kniha Lepolda Rosenmayra je velmi instruktivní jak z hlediska sociologického, tak praktického. Za současného stavu rozvíjející se sociologie u nás může se tato kniha stát užitečnou a instruuji zejména pro svou formální preciznost, pro velkou pozornost věcnou otázkám metod a technik sociologické

ho výzkumu a konečně adekvátním doplněním nejrůznějšími druhy grafů a především statistickými metodami zpracování výsledků výzkumu. Hodnotné jsou pro nás i některé obsahové závěry, protože by se případně mohly stát východiskem srovnávacího výzkumu obdobné problematiky v socialistických zemích. Práce je doplněna bohatou bibliografií k jednotlivým tematickým celkům. Je však poněkud zarážející, že není uvedena žádná práce z okruhu společenských věd zabývajících se otázkami rodiny a mládeže od autorů ze socialistických zemí, jakož ani od marxistických autorů Západu. (Např. není uvedena ani kniha rakouského marxisty Ernsta Fischera „*Die Probleme der jungen Generation*“ vydaná v r. 1963 nakladatelstvem Europa-Verlag.) Na druhé straně však L. Rosenmayr cituje třikrát myšlenky sovětského pedagoga A. S. Makarenka. Jde tedy spíše o pozůstatek neinformovanosti o našich problémech všeobecně a o teprve postupně realizování výměny názorů mezi marxistickými a nemarxistickými vědci, jako nutného důsledku mírového soužití v oblasti politiky a ekonomiky.

Z hlediska praktického by mohla být Rosenmayrova práce pro nás užitečná jako příklad, jak je možno koordinovaně a dlouhodobě provádět kvalifikovaný výzkum mládeže. Za povšimnutí stojí též skutečnost, že rakouský výzkum mládeže je od roku 1959 prováděn týmově, a to dvacetipětí vysoce kvalifikovanými vědci nejrůznějších oborů a že probíhá pod přímou patronací ministerstva vyučování.

Miluše Kubičková

Nad šesti ročníky „Demografie“

V roce 1959 začal vycházet čtvrtletník věnovaný populačním otázkám, *Demografie*. Stal se po maďarské *Demográfia* druhým socialistickým demografickým časopisem a přidružil se svou vysokou úroveň k ostatním demografickým časopisům, z nichž nejznámější u nás je francouzská *Population*, britské *Population Studies* a americký *Population Index*. Od r. 1959 v něm vyšlo několik desítek studií a článků a nepřehledné statistické materiálu. Mnoho z nich bylo důležitých i pro sociology, protože tematicky mají k sobě demografie a sociologie tak blízko jako málokteré dvě jiné vědy.

Vyšlých šest ročníků nepředstavuje sice nějakou jednotlou soustavu československé demografie, přece však poskytuje představu o jejím vývoji zaměřením v posledních letech u nás i dostatek informací o jejím vývoji ve světě. V stručném přehledu uvedeme ty články a studie, které mají vztah k sociologii a jejím metodám nebo k společenským vědám vůbec.

Na prvním místě je třeba podtrhnout snahu o *formulování teorie marxistické demografie*. V 1. čísle 1959 se ujala tohoto úkolu H. Švarcová, která přistoupila k otázce po předchozím studiu vývoje demografické statistiky u nás, v Sovětském svazu a ostatních socia-

listických zemích, a konstatovala, že vývoji vlastní marxistické demografie bránil právě i dosavadní pomalý rozvoj demografické statistiky. Požadovala hlubší studium Marxových prací i prací ostatních klasiků, upozorňující však správně na to, že při aplikaci myšlenek klasiků, obsahujících demografické prvky, nutno postupovat obezřetně a u vědomí, že klasici byli politiky a spíše sociology, ne však demografy. Za nejvýraznější rys vývoje naší současné demografie považuje H. Švarcová dvojkolejnost vývoje marxistické demografie spočívající v odtržení práce demografů a marxistických filosofů, z nichž první provádějí rozsáhlou empirickou práci bez užšího kontaktu s filosofií, zatímco druzí zobecňují někdy poznatky o vývoji společnosti bez hlubší znalosti konkrétního demografického materiálu. Logicky z toho pro ni vyplývá požadavek spojení úsilí vědeckých pracovníků obou vědeckých disciplín. Vedle řešení praktických problémů a otázek denního života vidí H. Švarcová jako jeden z úkolů formulování populačního zákona socialismu. Tento požadavek se pak vine jako červená nit skoro ve všech teoretických studiích v *Demografii*. K objasnění zákonitosti pak žádá vedle dobrého fungování standardní demografické statistiky provádění výzkumů a anket, bez nichž si nelze moderní demografii dobře představit.

Rozvíjeje některé myšlenky H. Švarcové, zamýšlí se B. Voborník (1959, č. 2 a 3) nad základními problémy demografie a populační politiky za socialismu, při čemž studiem populačního vývoje ověřuje platnost vzájemného působení teorie a praxe i v oblasti demografie. Ptá se — souhlasně s F. Fajfrem na jiných místech — pro jak velkou populaci budujeme nebo máme budovat socialismus. Odpovědi na tuto otázku by měly být určovány i cíle populační politiky. K teoretickým problémům patří i otázka zařazení kategorie životní úrovně do vědního systému. B. Voborník (1959, č. 4) analyzuje prvky životní úrovně a klasifikuje je jako kategorie ekonomické s odvoláním na vztahy mezi životní úrovní a reprodukci obyvatelstva, při čem tuto reprodukci zužuje na reprodukci pracovní síly. Zdá se, že toto stanovisko není sdíleno většinou našich demografů a že rozpracování této zásadní otázky bude předmětem sporů. Svědčí o tom v náznamech široká diskuse provedená na stránkách *Demografie* v posledních dvou letech (1963, č. 3 a č. 4, 1964 č. 2, č. 3 a č. 4). Diskuse byla ovšem zaměřena především na otázku předmětu, metod a úkolů marxistické demografie. V tomto směru ukázala poměrnou jednotu názorů na pojetí celého vědního oboru. Ukázala také řadu styčných bodů demografie se sociologií, a to především v předmětu obou věd. Demografové obhájí samostatnost své vědy jako samozřejmost. Ukazuje se, že toto pojetí proniklo ostatně i do vědomí naší administrativy (v zahraničí o něm nikdo nepochybuje), což se projevilo jak schválením k založení samostatných vědeckých společností obou věd, tak existencí samostatných vědeckých časopisů.

Časopis *Demografie* má v podtitulu ozna-

čení „revue pro výzkum populačního vývoje“. Na základě rozborů tohoto vývoje je pak formulována státní populační politika. Dříve než začala Státní populační komise vydávat svůj informační bulletin *Zprávy Státní populační komise* (od r. 1962), byla *Demografie* i polo-oficiálním časopisem Komise. Kromě citované studie B. Voborníka (1959, č. 2 a č. 3) zde byl formulován současný a nejbližší program státní populační politiky (1960, č. 1). Vyplývá z něho soustavná pronatalitní, progresivní politika naší vlády, vycházející z příslušných shodných stranických rozhodnutí. *Demografie* je i tribunou Čs. demografické společnosti (vedle jejích úředních cyklostylovaných Zpráv ČSDS) a soustavně referuje také o činnosti Čs. sociologické společnosti.

Několik důležitých studií bylo věnováno problémům struktury společnosti. Řada příspěvků však měla historický charakter, ať to byla neobyčejně cenná studie Z. Pavlíka o dynamice hospodářskosociální struktury obyvatelstva českých zemí za feudalismu a kapitalismu (1959, č. 3), kde najdeme data o sociální struktuře v období 1762–1857 a v období 1857–1930, nebo studie V. Davidka o změnách ve společenské skladbě obyvatelstva v českých zemích po pádu feudalismu (1964, č. 2 a č. 3). Přehled současné sociální skladby v ČSSR najdeme v stručné zprávě V. Srba (1964, č. 3), kde jsou i některé metodické vysvětlivky konstrukce sociální struktury z aktuálních demografických dat sčítání lidu a bilancí obyvatelstva. K důležitým problémům struktury obyvatelstva nesporně patří nejen otázky gerontologie a stárnutí populace, jimž se věnovali podnětně B. Voborník (1960, č. 2) a F. Fajfr (1962, č. 2), ale i závažné problémy nově oživující eugeniky. J. Kučera z nich analyzoval společenský význam vrozených vývojových vad (1960, č. 3) a došel k závěru, že vedle pozitivního vlivu úspěchů gynekologie a pediatrie musíme počítat i s negativní stránkou těchto úspěchů. Projevu se udržení i patologických těhotenství a zachováním života i poškozených plodů, což má z hlediska pozdějšího vývoje jedinců z takových těhotenství a takto poškozených osob velmi nepříznivé společenské důsledky. Na stránkách *Demografie* se tak začíná rozvíjet boj za rehabilitaci eugeniky jako moderní vědy, která má své místo i v etapě socialismu a komunismu. K teoretickým otázkám organizace socialistické společnosti se obrátila studie V. Lamsera (1961, č. 1) zabývající se na konkrétním statistickém materiálu vztahy bydliště a pracoviště a skladbou obyvatelstva našich obcí.

K problémům struktury patří i otázky urbanizace. Tato doména sídelních geografů a demografů byla zastoupena několika čistě statistickými přehledy o vývoji obyvatelstva vesnic a měst, pohraničních měst ap. (1959, č. 1 a č. 4, 1960, č. 1 a č. 2, 1963 č. 3) a několika většími studii, z nichž nejzávažnější byl Lamserův rozbor urbanizace obcí v Československu mezi sčítáními 1921 a 1930 a sčítáními 1930 a 1950 (1962, č. 4) a J. Hůrského analýza intenzity a tempa urbanizace okresů v ČSSR (1964, č. 3). Urbanizace není

v současné době procesem, jímž procházejí jen vysoce průmyslové země, ale dochází k ní postupně i v zemích rozvíjejících se. V únoru 1963 se konalo na toto téma v Ženevě mezinárodní zasedání. Jeho jednání bylo předmětem zprávy C. Votrubce (1964, č. 1).

Demografie otiskla dále řadu prací základního významu pro klasifikace populačních kolektivů i z hlediska sociologického. Dvě z nich mají dokonce populačně ekonomický význam celostátní i mezinárodní. Je to jednak *Anderleho* kategorizace okresů v ČSSR z hlediska jejich ekonomické povahy (1962, č. 1), jednak přehled o klasifikaci obcí v Československu (V. Srb — M. Kučera, 1962, č. 2). Obě klasifikace se již staly via facti neoficiálními, ale obecně přijatými klasifikacemi příslušných charakteristik osídlení v ČSSR. Vznik klasifikace domácností a rodin v Československu a ověřování jejich aplikovatelnosti v praxi otiskl na základě výběrové šetření v r. 1959 v 29 808 bytech Z. Jureček (1960, č. 4). Sociologicko-demografický pohled a rozbor vztahů rodiny a společnosti provedl ve své studii V. Lamser (1964, č. 1). Přimlouvá se v ní za pokračování ve výzkumech podobného druhu, jaké už byly u nás podniknuty (např. v r. 1956, 1959, 1961 ap.).

Národnostní struktura a demografické procesy charakterizující vývoj obyvatelstva podle národnosti se zdají mít za socialismu zmenšující se význam. Ze znaku původně eminentně politického se za socialismu stává znak kulturní a v našich podmínkách mu začínáme připisovat podružný význam. Je otázka, zda je to správné. *Demografie* otiskla z této oblasti řadu příspěvků, které nezajímají jen demografy nebo etnology, ale nepochybně i sociology. O asimilaci českého obyvatelstva ve Vídni referoval J. Hůrský (1963, č. 3), o změnách v národnostním složení a překlánění národnosti v letech 1950—1961 podal přehled V. Srb (1964, č. 1), o rozšíření národů ve světě napsal F. Fajfr (1964, č. 2). Z úhrnného počtu 9 824 000 Čechů jich 8,9% žije mimo hranice své vlasti, ze 4 643 000 Slováků jich však mimo hranice Československa žije 19,4%. Vedle přehledu o vývoji obyvatelstva v SSSR, NDR, PLR, MLR, MSR, Francii začíná demografie věnovat větší pozornost i populačnímu vývoji rozvíjejících se zemí Latinské Ameriky (1964, č. 3 a č. 4), v Indii (1964, č. 4) atd. Rasovému míšení obyvatelstva v Brazílii a obyvatelstva Nového Zélandu a v Polynesii jsou věnovány dvě studie v č. 3/1964.

Pro sociology byly v *Demografii* nejprůtazlivější výsledky společenských výzkumů. *Demografie* referovala o všech hlavních demograficko-populačních výzkumech a o většině z nich přinesla původní rozборы:

1. *Průzkum manželství, antikoncepce a potratů* 1959. (V. Srb, M. Kučera, D. Vysušilová, 1961, č. 1—4). Rozbor výsledků druhého významného demografického výzkumu v Československu se opíral o vyšetření 3191 vdaných žen. Šetření navazovalo na předchozí Výzkum o rodičovství 1956 10 645 vdaných žen a doplnilo v řadě směrů jeho poznatky. Hlavní pozornost byla věnována otázkám manželství

a plánování velikosti rodiny, metodám a důvěře v antikoncepci, potratům, postoji k potratovému zákonu a ke sterilizaci a byla zjišťována tzv. šťastnost manželství (naše ženy považují svá manželství za něco šťastnější než je průměr). Byly zjišťovány vztahy mezi ekonomickou aktivitou a počtem dětí v rodině, podmínky pro plánování většího počtu dětí, sociální homogenie manželství (je u nás poměrně nízká, necelých 51%) atd. Výsledky výzkumu jsou často citovány v zahraniční literatuře pro jeho věcnou obsažnost a novost i závažnost řady jeho zjištění.

2. *Stav našeho bydlení*. (J. Musil, J. Prokopec 1961, č. 1—4). Výsledky výzkumu u 7474 domácností v roce 1959. Výzkumem byly získány prvně reprezentativní výsledky z hlediska složení našich domácností, zjištěna míra soužití starých rodičů a rodičů s dětmi nebo bez nich, plošný standard bytů a další technické otázky, mající vztah ke způsobu bydlení (učení, spaní, společenský život). Bylo zjištěno, že nový bytový fond je více přelidněn než starý a zjištěny přímo zákonitosti tohoto přelidnění. Byly zjištěny, rovněž prvně u nás, docházkové vzdálenosti do práce, do dětských zařízení, na nákup, do kulturních zařízení.

3. *Životní podmínky sklářských dělníků v severních Čechách* (D. Vysušilová 1961, č. 1—4). Výsledky průzkumu organizovaného Státní populační komisí v roce 1958. Rozbor má široký časový i věcný záběr. Je to velmi dobrá ukázka specializovaného šetření s převážně sociologickým zaměřením. D. Vysušilová analyzovala sociální původ a dědičnost sklářského povolání, hospodářské podmínky a kulturní podmínky, sledovala reprodukci sklářů atd. Neuveřejněn zůstal zdravotní stav zkoumané populace.

4. *Vdaná žena v rodině a zaměstnání* 1961. (J. Prokopec 1963, č. 1 a č. 2). Společný československo-polský průzkum provedený v roce 1961. Za ČSSR vyšetřeno 7955 žen. Hlavním úkolem bylo zjistit vztahy mezi zaměstnáním vdané ženy a jejím rodinným životem, pracovní podmínky, i situaci v domácnosti, způsob výchovy dětí, populační mentalitu aj. Zajímavé výsledky přinesl průzkum i pokud jde o pomoc závodu při zvyšování kvalifikace, důvody, proč je žena zaměstnána (z 80% uváděly ženy důvody finanční, z 20% společenskou potřebu, z 30% snahu po nezávislosti; pozn.: ženy mohly udát víc než 1 důvod), přehled o její politické angažovanosti (17% zaměstnaných žen je členkami politické strany, z žen v domácnosti jen 7,1%) a vůli mít tři děti: 60% žen odpovědělo, že tři děti nechťjí za žádných okolností. Zpráva o výsledcích polské části průzkumu byla uveřejněna v č. 1/1964 (Z. Zaremba). Přes společnou přípravu a společný plán zpracování jsou konečné výsledky jen málo srovnatelné.

5. *Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy*. (A. Ulrych, V. Wynnyczuk, 1961, č. 1). Výsledky průzkumu SPOK a n. p. Tesla v r. 1959—1960 u 80 žen. Zjišťovány bytové podmínky, počet dětí, rozvrh dne zaměstnané vdané ženy podle počtu dětí, kulturní zájmy, způsob stravování a zdravotní stav žen (ženy skoro ne-

cvičí, 67% jich má váhu nad normál, 60% trpí zažívacími potížemi).

6. *Prospěch žáků a zaměstnanost žen.* (J. Prokopec, J. Job, 1962, č. 1). Průzkum SPOK a SÚS v r. 1960 v 33 základních školách u 8249 žáků. Bylo zjištěno, že prospěch dětí není závislý na tom, zda žena pracuje či nikoli, ale na jejím vzdělání. Tím byla potvrzena jedna z legend o nepříznivém vlivu zaměstnanosti žen na prospěch žactva.

7. *Šetření o využití času obyvatelstva v ČSSR* (J. Bezouška, J. Vytlačil, 1962, č. 2, 1963, č. 4). Šetření 1960–1961. Metodika. Výsledky: podíl „pracovního času“ na celkovém týdenním časovém fondu podle společenských skupin a pohlaví, složení mimopracovního času, složení času věnovaného na obnovu pracovní síly, čas věnovaný na spánek, jídlo a péči o sebe. Pracovní čas představuje 25–40% časového fondu a liší se podle povolání a u zemědělců i podle roční doby; z mimopracovního času připadá 36–45% na obnovu pracovní síly (rovněž rozdílné podle povolání a roční doby), takže volný čas představuje asi 10–20% celkového časového fondu.

Vedle výsledků konkrétních výzkumů se *Demografie* věnovala i teorii a modelům demografických a sociologických šetření. Jedním z nich byla stať V. Lamsera o sociologickém výzkumu a demografii (1963, č. 3). Tím, že každý sociologický výzkum má mnoho demografických prvků, je pochopitelné, že metodologicky lze poznatků a zkušeností využití mezi oběma vědami navzájem. Lamser ukázal, že demografie přispěla i rozvoji historického materialismu, a to svými empirickými poznatky. J. Musil se v článku o výzkumech úspěšnosti manželství zabýval metodickými problémy této otázky, klasifikoval kategorie vlivů (předmanželských a posňatkových) a provedl zasvěcenou kritiku jejich zjišťování (1964, č. 2).

Serie dílčích rozborů V. Malého a V. Gen-

kovové (1962, č. 1–4), navazující na předchozí práce V. Malého v jiných publikacích byla věnována otázkám kvantifikace kvalitativních ukazatelů, výkladu získaných výsledků a ověřování hypotéz. Je třeba zdůraznit, že matematizace našich společenských věd je dosud na nízké úrovni, což platí jak o sociologii, tak o demografii. V r. 1963 se o vyplnění této mezery pokusil M. Dolejší ve dvou článcích, z nichž jeden byl věnován dynamickým modelům demografických dějů (č. 2), druhý metodologickému problému vyjadřování demografických systémů (č. 4). Užšímu sepětí matematiky, resp. matematické statistiky, kybernetiky a modelování se společenskými vědami vadí dosavadní nízká erudice pracovníků společenských věd v matematických vědách a naopak. Potíže činí už vymezení terminologické, protože u některých termínů, jež obě skupiny věd považují za jasné a vyhrazené, dochází k nedorozuměním (systém, proces, informace, trend ap.). Za nejdiskutovanější je možno považovat již samu soustavu informací, jichž by bylo možno pro matematizaci společenských procesů využít.

Kromě šesti ročníků *Demografie* vyšly v roce 1959 a 1961 ještě samostatné demografické sborníky (*Demografický sborník 1959*, *Demografický sborník 1961*). První z nich přinesl dvanáct a druhý deset studií, z nichž řada byla přínosem i naší sociologii. K některým z nich se proto ještě vrátíme v samostatném hodnocení. Je škoda, že od dalšího vydávání sborníků bylo zřejmě upuštěno. Částečnou náhradou je dosud pravidelné vydávání sborníku Čs. akademie věd, *Statistika a demografie* (I–IV), kde část sborníku je vždy vyhrazena demografickým pracím.

Letos vstoupila *Demografie* do svého 7. ročníku. Její úvodní článek je věnován poměru demografie a sociologie z hlediska předmětu, metod a úkolů obou těchto věd.

Vladimír Srb